

УДК 342.52

DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.3.2

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ФАХІВЦІВ ІЗ ФІЛОСОФІЇ ХХІ СТ.

Постановка проблеми та її актуальність.

Останніми роками не тільки в Україні, але й в усьому світі проявилася значна кількість проблем, вирішити які покликана та в змозі соціальна держава. Однак яку саме державу слід уважати соціальною, що і як має гарантуватися у такій державі, як розмежувати соціальну та соціалістичну державу – на ці та на інші питання поки що немає чітких та однозначних відповідей.

Очевидним є те, що подальша розбудова соціальної держави в Україні вимагає врахування як зарубіжного, так і національного історичного досвіду. А тому значну увагу привертають сучасні розробки у цій сфері, які належать авторству фахівців із суспільних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика подальшої розбудови соціальної держави в Україні доволі активно розробляється фахівцями з юридичних наук, насамперед з теорії держави і права (наприклад, [1]), з конституційного права (наприклад, [2; 3; 4]), а також з політичних наук (наприклад, [5]), з філософських наук (наприклад, [6]), з державного управління (наприклад, [7]) тощо.

Мета статті – проаналізувати сучасні монографічні дослідження фахівців з філософських наук, що дотичні до проблематики соціальної держави.

Виклад основного матеріалу. З огляду на наявність обмежень до обсягу статті, слід обмежитись найбільш цікавими з точки зору конституційно-правових досліджень соціальної держави працями вітчизняних учених у згаданий період часу.

З числа монографічних досліджень фахівців з юридичних наук привертає увагу дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук Ю.С. Романенка на тему «Соціально-філософський аналіз контраверсій соціальної правової держави (на матеріалах німецької філософії права)», яка була успішно захищена у Києві у 2000 році. У цій роботі привертає увагу те, що у ній автор виходить за межі джерельної бази, яку, як правило, застосовують фахівці з юридичних наук.

А саме Ю.С. Романенко на початку загальної характеристики свого дослідження справедливо стверджує, що «як і будь-який міждисциплінарний феномен, правова і соціальна держава досліджувалася і досліджується спеціалістами різних галузей знання: юриспруденції, політології, кібернетики та теорії систем. Але при цьому міждисциплінарному розмаїтті самі концепції втрачають свою соціально-філософську орієнтацію. Найбільший обсяг досліджень припадає на німецьку філософію права» [6, с. 1].

Слід погодитись з тим, як автор визначає недоліки, які неодмінно виникають, якщо застосувати лише одну з цих двох наведених моделей (ракурсів). Ю.С. Романенко розмірковує, що «юридично-догматична модель корелює з апологетикою та системно-іманентною експлікацією, яка здебільшого позбавлена світоглядної рефлексивності і спирається на збереження форми і букви закону.

Політологічно-прагматична модель, навпаки, акцентує увагу на фактуально-емпіричних ознаках, обґрунтовуючи підбір оптимальних інституційних технологій.

Але для філософії права перша є деаксіологізованою, формалістично-абстрактною, а друга – емпірико-ситуативною, кратоцентричною. Тому саме філософсько-правовий аналіз дозволяє прослідкувати світоглядну еволюцію на фоні нових умов політико-правового буття» [6, с. 3]. Слід погодитись з авторською думкою щодо необхідності застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні проблематики соціальної держави.

Слід підкреслити, що автор не обмежується зверненням лише до заявленої у назві дослідження сукупності джерел. Для кожного вченого, якого цікавить проблематика соціальної держави, незалежно від виду науки, в рамках якої проводиться дослідження, важливим буде узагальнення, зроблене Ю.С. Романенком щодо філософського підґрунтя виникнення наукового дискурсу про такий вид держав.

По-перше, Ю.С. Романенко звертає увагу на античні коріння проблематики, наголошуючи

на тому, що ще за часів Давньої Греції архонт Солон вів мову про «владу закону, рівного для всіх громадян» (VI століття до н.е.).

По-друге, автор звертає увагу на те, що і за часів Римської імперії Цицерон і Аристотель не оминали увагою питання соціальної справедливості, природних та інших прав людини у частині їх регламентації державою, а також на те, що соціальна проблематика цікавила римських філософів у контексті демократизму, що міг би співіснувати як з монархічною, так і з республіканською формою правління.

Третьою вагомою віхою у розвитку філософської думки з питань соціальної держави Ю.С. Романенко справедливо пропонує вважати період становлення концепції правової держави (XVII–XIX ст.), адресує до праць Канта, Локка, Монтеск'є, Джеферсона та ін.

Щоправда, автор веде мову про «правову соціальну», а не суто про «соціальну» державу, він обстоює тезу, що різниця між концепцією правової держави та концепцією соціальної держави виникла пізніше, у XX столітті. Також застосування поняття «правова соціальна держава» пов'язане з тим, що Ю.С. Романенко посилається на ст. 20 Основного закону ФРН. А саме він зазначає, що «компромісне формулювання у ст. 20 Конституції Німеччини («соціальна правова держава») свідчить про паралельне співіснування конструктів правової держави (розподілу влади, найвищої юридичної сили закону) з ознаками соціалізації держави на рівні адміністративного права» [6, с. 9].

Тим не менш це твердження потребує уточнення. Так, відповідно до першої частини статті 20 Основного закону ФРН «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою» (*“Die Bundesrepublik Deutschland ist ein demokratischer und sozialer Bundesstaat”*) [8]. А тому навряд чи з міркуваннями автора можна погодитись у частині посилання на відповідне конституційне положення. Що ж до еволюції аналізованого поняття, то деякі філософи справді розглядали і правову, і соціальну державу, не розмежовуючи ці поняття.

Важливими для досліджень поняття та сутності соціальної держави є те, як Ю.С. Романенко узагальнив погляди на соціальну державу тріади відомих німецьких дослідників: Ю. Хабермаса, Х. Шельскі та Н. Луманна. Дослідження Ю.С. Романенко є важливим, тому що він аналізував публікації вказаних учених мовою оригіналу (принаймні, так вказано

у його працях), а тому варто взяти до уваги ці узагальнення.

Позицію Ю. Хабермаса щодо соціальної держави дослідник іменує «компромісною» та узагальнює таким чином: «Соціальна держава не є правовим імперативом, нав'язаним від імені авторитетної групи решті населення, вона є «смыслом, що конститується в трансцендентальному місці зустрічі промовця і слухача». Іншими словами, ні наука (чиста об'єктивність), ні ідеологія (завуальована в універсальній формі партикулярна суб'єктивність) не можуть дати легітимну основу для соціальної правової держави. Тільки безперервний дискурс громадськості і влади, досягнення політико-правової інтерсуб'єктивності без лівих (марксистів) і правих (позитивістів) дозволить вийти зі структурної кризи капіталізму» [6, с. 9–10].

Позицію Х. Шельскі щодо соціальної держави дослідник цілком справедливо викладає дуально як два варіанти – «західний» та «східний». З огляду на те, що пік творчої активності Х. Шельскі припадав на період «холодної війни», такий підхід є об'єктивним.

Ю.С. Романенко узагальнив, що, на думку Х. Шельскі, «соціальна правова держава є продуктом соціально-культурних та етноментальних детермінант, комплекс яких і становить «західний» та «східний» її варіанти.

Для західного варіанту, на відміну від сходу, не існує якогось закінченого вирішення соціальної проблеми...

Східний варіант полягає в тому, що старі форми планування, тобто державна монополізація фізичного застосування насильства і похідна від неї адміністративна влада та економічна влада у смислі розпорядження засобами виробництва (капіталом і працею) зосереджується у монолітній організації єдиної партії, яка продукує ідеологію та утопію» [6, с. 11].

Застосовуючи розробку Х. Шельскі, можна констатувати, що певні складнощі у подальшій розбудові соціальної держави в Україні пов'язані з тим, що значна кількість населення протягом певної частини свого життя звикла до «східного» підходу до вирішення соціальних проблем, тоді як після розпаду СРСР Україна поступово переходить до «західного» підходу. Слід констатувати, що у різних сферах цей перехід відбувається з різною швидкістю, наприклад, у сфері охорони здоров'я (як індивідуального, так і громадського) його не завершено ще й досі.

Характеризуючи позицію Н. Луманна, Ю.С. Романенко підкреслює, що він робить це

за підсумками аналізу такої його праці, як «Політична теорія у державі добробуту» (1981). На підставі ознайомлення з німецькомовним оригіналом цієї праці дослідник пропонує такі узагальнення:

«Державу добробуту... можна охарактеризувати як державу, яка у великому обсязі пропонує для певних верств населення соціальні гарантії і має у зростаючій мірі виділяти кошти на це» [6, с. 12]. Це зауваження є слушним, тому що в юридичній літературі і досі тривають дискусії щодо співвідношення понять «соціальна держава» та «держава добробуту» (*welfare state*).

Дослідник продовжує, що «він вводить нове поняття соціальної правової держави, використовуючи для цього соціологічний принцип інклюзії (включення). Він стосується, з одного боку, доступу до результатів окремих функціональних систем суспільства (політики, економіки, релігії, науки, виховання), з іншого – залежності індивідуального способу життя від них. На його думку, тією мірою, якою інклюзія здійснюється, зникають маргинальні групи або групи, що не беруть участі у соціальному житті. Уже з цього попереднього визначення випливає розуміння соціальної держави як особливого медіуму інтегральної комунікації, який створює універсальний «код» доступу до інших медіумів» [6, с. 12–13].

Щодо інклюзії варто зауважити, що в українському суспільстві серед більшості його членів це поняття стійко асоціюється з інклюзивним навчанням осіб, що мають особливі потреби. Так, Закон України від 5 вересня 2017 року «Про освіту» передбачає такі поняття:

– «інклюзивне навчання» – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;

– «інклюзивне освітнє середовище» – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей [9].

Однак усе частіше про інклюзивність, інклюзію тощо у нормативно-правових актах національного законодавства та у стратегічних документах ідеться і в інших контекстах.

Наприклад, 11 серпня 2021 року Указом Президента України було затверджено Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року. Стратегія

комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року передбачає у Розділі II, що «Метою Стратегії є підвищення рівня поінформованості та розуміння українським суспільством, міжнародною спільнотою змісту і практичної цінності змін в Україні, пов'язаних з реалізацією стратегічного курсу євроатлантичної інтеграції, створення у зв'язку з цим системної інформаційної взаємодії (комунікації) з питань євроатлантичної інтеграції. Для досягнення зазначеної мети необхідним є <...> забезпечення надання зручного та інклюзивного доступу до об'єктивної, повної та своєчасної інформації про діяльність органів державної влади з питань євроатлантичної інтеграції» [10].

Важливим з точки зору розуміння поняття «інклюзія» є також і Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 866-р «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року». Адже у цьому документі це поняття застосовується стосовно як європейських стандартів, так і національного законодавства.

Схвалена цим Розпорядженням Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року щодо європейського рівня регулювання проблеми передбачає:

«Цільового та особливого підходу потребують проблеми, пов'язані з дотриманням прав представниць ромської національної меншини, які зазнають дискримінації за кількома ознаками (множинної дискримінації), зокрема за ознаками статі та етнічного походження. Зазначені виклики взяті до уваги на міжнародному рівні в Плані дій з покращення ситуації ромів і сінті в регіоні ОБСЄ, Рамковому документі Європейського Союзу для національних стратегій інтеграції ромів, Стратегічному плані дій Ради Європи з інклюзії ромів та кочівників на 2020–2025 роки, основні завдання яких враховано у Стратегії» [11].

Таким чином, зрозуміло, що поняття «інклюзія» застосовується Радою Європи, причому у тому числі і у назвах документів її органів (одним з яких якраз і є згаданий вище Стратегічний план дій Ради Європи з інклюзії ромів та кочівників на 2020–2025 роки). Слід взяти до уваги поширеність цього поняття у повсякденній діяльності органів Ради Європи та

частіше застосовувати його також і в українському тезаурусі сучасного ділового мовлення, нормотворчості.

Текст Стратегії містить також і приклади такого застосування.

Так, зазначено, що Стратегія побудована на низці принципів, серед яких є і такий принцип, як «співпраця органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями ромської національної меншини під час вирішення питань, що стосуються інклюзії ромської національної меншини» [11].

Стратегія містить кілька цілей, у тому числі ціль 3 «Розширення можливостей доступу осіб, які належать до ромської національної меншини, до якісної освіти». Деталізуючи цю ціль, Уряд пояснює: «До завдань системи освіти належать компенсація можливих недоліків освітньої підготовки дитини, пов'язаних зі складними життєвими обставинами її сім'ї; підготовка до життя у суспільстві, надання засобів і створення середовища для розвитку здібностей. Повна інтеграція дітей, які належать до ромської національної меншини, до освітнього середовища зі сприятливими та інклюзивними умовами навчання є запорукою їх успішного залучення до життя суспільства» [11]. Тут можна побачити поширене застосування іменника «інклюзія» в освітньому контексті, але вже стосовно іншої, ніж діти з особливими потребами, групи населення. Нарешті, інклюзія не оминається увагою і у тій частині Стратегії, яка містить аналіз стану справ та обґрунтування необхідності розв'язання проблем. Слід всіляко вітати те, що стратегічні документи в Україні, які стосуються покращення ситуації з правами людини, навіть за тезаурусом відповідають сучасним, визнаним у Європі розробкам науковців про соціальну державу.

Ще один приклад застосування поняття «інклюзія» міститься у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. «Деякі питання реформування державного управління України». Цим Розпорядженням було схвалено Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки.

Зокрема, Стратегія передбачає інклюзію у таких своїх частинах.

По-перше, коли йдеться про завдання Стратегії (частина III). У рубриці «Високоякісні послуги та зручні процедури» передбачено, що «особлива увага приділяється подальшому розвитку центрів надання адміністративних послуг з урахуванням інклюзивності, доступності

та зручності для суб'єктів звернень, збільшенню кількості адміністративних послуг (зокрема, тих, що є найбільш запитуваними), які надаються через такі центри, підвищенню якості їх надання» [12].

По-друге, коли йдеться про завдання з реалізації цього напрямку Стратегії. У частині якості та доступності послуг одним із завдань передбачено «сприяння розвитку мережі центрів надання адміністративних послуг з урахуванням інклюзивності, доступності та зручності для суб'єктів звернень» [12].

Висновки. Слід ще раз підкреслити важливість та доцільність запозичення європейського тезаурусу у частині подальшої розбудови соціальної держави в Україні та наголосити на тому, що це є важливим, але не єдиним чинником успіху у цьому напрямі.

Резюмуючи, зазначимо, що слід всіляко вітати введення в український науковий обіг огляд тих першоджерел, з якими можна ознайомитись лише вільно володіючи німецькою мовою як мовою оригіналу. Високий рівень захисту соціальних прав у ФРН є додатковим аргументом на користь ознайомлення з відповідним творчим спадком німецьких філософів з аналізованого питання. Варто ще раз підкреслити важливість та доцільність запозичення європейського тезаурусу у частині подальшої розбудови соціальної держави в Україні та наголосити на тому, що це є важливим, але не єдиним чинником успіху у цьому напрямі. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб проаналізувати також і інші чинники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Краковська А.С. Еволюція соціальної функції сучасної держави: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 200 с.
2. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
3. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.
4. Mishyna N. Corporate Social Responsibility and Educational and Research Institutions as One of the Stakeholders. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 60. Одеса : Юридична література, 2011. С. 318–324.
5. Березовська-Чміль О.Б. Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2011. 19 с.
6. Романенко Ю.С. Соціально-філософський аналіз контрарсній соціальної правової держави (на матеріа-

лах німецької філософії права) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2000. 14 с.

7. Гулевська С.Ф. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні соціальних прав громадян : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2012. 20 с.

8. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.

9. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

10. Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року : затверджена Указом Президента України від 11 серпня

2021 року № 348/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348/2021>.

11. Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 866-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-p>.

12. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p>.

Королевська Н.Ю. СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ФАХІВЦІВ З ФІЛОСОФІЇ ХХІ СТ.

Метою статті було прагнення проаналізувати сучасні монографічні дослідження фахівців з філософських наук, що дотичні до проблематики соціальної держави. Для цього була вибрана праця Ю.С. Романенка «Соціально-філософський аналіз контраверсій соціальної правової держави (на матеріалах німецької філософії права)». У цій роботі привертає увагу те, що у ній автор виходить за межі джерельної бази, яку, як правило, застосовують фахівці з юридичних наук.

Зазначено, що слід погодитись з авторською думкою щодо необхідності застосування міждисциплінарного підходу у разі дослідження проблематики соціальної держави.

Узагальнено, що автор не обмежується зверненням лише до заявленої у назві дослідження сукупності джерел. Для кожного вченого, якого цікавить проблематика соціальної держави, незалежно від виду науки, в рамках якої проводиться дослідження, важливим буде узагальнення, зроблене Ю.С. Романенком щодо філософського підґрунтя виникнення наукового дискурсу про такий вид держав.

Підкреслено, що важливими для досліджень поняття та сутності соціальної держави є те, як Ю.С. Романенко узагальнив погляди на соціальну державу тріади відомих німецьких дослідників: Ю. Хабермаса, Х. Шельські та Н. Луманна. Дослідження Ю.С. Романенко привертають увагу тому, що він аналізував публікації вказаних учених мовою оригіналу (принаймні, так вказано у його працях), а тому варто взяти до уваги ці узагальнення.

Наголошено, що, застосовуючи відповідні розробки Х. Шельські, можна констатувати, що певні складнощі у подальшій розбудові соціальної держави в Україні пов'язані з тим, що значна кількість населення протягом певної частини свого життя звикла до «східного» підходу до вирішення соціальних проблем, тоді як після розпаду СРСР Україна поступово переходить до «західного» підходу. Слід констатувати, що у різних сферах цей перехід відбувається з різною швидкістю, наприклад, у сфері охорони здоров'я (як індивідуального, так і громадського) його не завершено ще й досі.

Ключові слова: держава, Основний Закон, соціальні права, соціальна функція держави, соціальна функція права, соціальна політика.

Korolevska N.Yu. SOCIAL STATE IN THE WORKS OF UKRAINIAN SPECIALISTS IN PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURY

The aim of the article was to analyze modern monographic studies of specialists in philosophical sciences, related to the problems of the welfare state. For this purpose, the work of Yu.S. Romanenko on the topic "Socio-philosophical analysis of the controversies of the social rule of law (on the materials of the German philosophy of law)". In this work, it is noteworthy that in it the author goes beyond the source base, which is usually used by legal experts.

It is noted that it is necessary to agree with the author's opinion on the need to apply an interdisciplinary approach in the study of the welfare state.

It is generalized that the author is not limited to referring only to the set of sources stated in the title of the study. For every scientist who is interested in the problems of the welfare state, regardless of the type of science in which the study is conducted, the generalization made by Yu.S. Romanenko on the philosophical basis of the emergence of scientific discourse on this type of state.

It is emphasized that important for the study of the concept and essence of the welfare state is how Yu.S. Romanenko summarized the views on the welfare state of a triad of famous German researchers: J. Habermas, H. Shelsky and N. Luhmann. Research Yu.S. Romanenko is attracted by the fact that he analyzed the publications of these scientists in the original language (at least, as stated in his works), and therefore it is worth taking into account these generalizations.

It is emphasized that, applying the relevant developments of H. Shelsky, it can be stated that certain difficulties in the further development of the welfare state in Ukraine are due to the fact that a significant number of people for some part of their lives accustomed to "eastern" approach to social problems, while after the collapse

of the USSR, Ukraine is gradually moving to a “Western” approach. It should be noted that in different areas this transition is happening at different speeds, for example, in the field of health (both individual and public) it has not yet been completed.

Key words: state, Basic Law, social rights, social function of the state, social function of law, social policy.